

*Пригодій О. С.,**аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КОНЦЕПТ У СУЧАСНІЙ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ НАУЦІ

Анотація. Статтю присвячено вивченню терміна «концепт» у межах перекладацьких досліджень. Дослідження адекватності художнього перекладу через призму лінгвокогнітивістики та лінгвокультурології набуло популярності ще наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, що і забезпечило цим підходам провідне місце серед царини інтерпретаторських інструментів щодо вивчення та аналізу художнього тексту.

В основі лінгвокогнітивістики та лінгвокультурології є концепт, що постає поняттям, яке відображує ментальний код нації, його історичний зріз, культурні надбання, особливості світовідчуття та є скарбницею позамовленнєвих чинників. Дослідження концептів є цікавим і захоплюючим завданням, адже концепт є різношаровим та інтердисциплінарним поняттям. Концепт є фундаментом, на який нашаровуються знання про наступні елементи, та використовується як фільтр для осмислення авторської задумки. Концепти відображають культурні коди, використовуються як спосіб під час дослідження, структурування, категоризації та оцінки світу конкретною культурою, тобто те, що оточує людину, яка є представником певної національної спільноти. Когнітивне вчення дає змогу обрамити знання та дослідити їх з іншого ракурсу, який, у свою чергу, відображує зовсім інший світ із новими кутами зору.

Для перекладача невіддільною частиною дослідження художнього твору є переосмислення культурних і позамовних чинників, що мають вплив на читача. Сам процес впровадження своєї рідної мови, спираючись на мову оригінального тексту, на перекладений твір вимагає широких знань у різних сферах життя вибраної країни, а значить, їх втілення в перекладі стає центральним питанням для дослідника. Саме під час цього процесу і відбувається розгляд лінгвокультурної картини світу з наступними аналізом, обробкою даних та інтерпретацією.

Ключові слова: концепт, свідомість, переклад, мислення, лінгвокогнітивістика, лінгвокультурологія, культура.

Термін «концепт» є цікавим поняттям, адже саме через його дослідження ми можемо зануритися в глибинні пласти людської свідомості та розширити межі для аналізу художнього твору. Кожен художній твір витканий із різноманітних товщ – як культурних, так і мовних. Це, у свою чергу, значно ускладнює аналіз і вивчення твору. З іншого боку, саме за різнобічністю та багатотональністю можна відкрити для себе багато скарбниць, що заховані автором і відображені в перекладі.

Постановка проблеми. Концепт поєднує в собі багатошаровість і різновекторні методи його характеристики та розмежування. У лінгвокультурологічному плані концепт відображує особливості певної нації, з її культурою, історією, досвідом, ментальністю та цінностями. Для перекладача концепт є провідником у зовсім інший світ, де головним завданням є втілення задуми, атмосфери та чіткої картини художнього твору автора. Саме через дослідження концептуальної картини світу

ми можемо сприяти міжкультурній адаптації читача однієї країни до іншої, відповідно, полегшувати притирку під час комунікації. За допомогою дослідження концепту та концептуальної картини світу перекладач переносить свої думки, міркування, культурні маркери на свою рідну мову, чим і створює ґрунт для міжкультурної комунікації та фундацію для дослідження позамовних чинників перекладу. Тому відтворення лінгвокультурного концепту в перекладі є складним завданням для перекладача, бо відображення концепту вимагає як і тонкого відчуття слова, так і всебічного дослідження концепту, який віддзеркалює історію, культуру, ментальність, цінності, досвід певного народу. Висвітлення внутрішнього стану, думок та образів вибраної нації завжди створювали перепони для адекватного перекладу художнього твору. На думку А. Лафевра, «перекладачі не просто перекладають слова, вони також перекладають цілий всесвіт дискурсу, поетику та ідеологію» [12, с. 22]. Перекладач кодифікує в собі мовну картину світу автора – «вербальне відображення світовідчуття письменника, його цілісних орієнтирів» [12, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт через призму перекладознавчої науки досліджували С.Г. Воркачов, А. Вежицька, Ю.С. Степанов, Т.В. Радзівська, О.С. Кубрякова, Ю.Д. Апресян, О.Г. Минченков, Г.Г. Єнчева, В.Ф. Старко, О.Є. Єфименко, А.П. Гаврилюк та інші вчені.

Мета статті. На ниві концептуальних учень невпинним є розвиток дослідження культурних концептів. У статті «Концепт *культура* в україномовному газетному дискурсі» Н.І. Дегтярьова повідомляє, що вже проаналізовано різноманітні за сферою функціонування концепти етики, простору, динамічного світу, інтелектуальної та емоційної діяльності людини, а також культурні концепти. До культурних концептів, які вивчалися, належать такі: українські концепти «сумління», «совість» і «шлях» – Т.В. Радзівська, «гра» – В.Ф. Старко, «степ» – О.Є. Єфименко, а також російські концепти «коханя», «щастя» – С.Г. Воркачов, «істина» – В.О. Лукін, «питання» – Н.К. Рябцева, «обов'язок» – Т.В. Булигіна, О.Д. Шмельов, «пам'ять» – О.С. Кубрякова [4, с. 19]. А.П. Гаврилюк зазначає, що, за спостереженнями вчених, є концепти, які промовисто відображені в усіх мовах і культурах, а поруч із ними в кожній культурно-мовній традиції наявні особливі концепти або концепти зі своєрідними складниками, наприклад концепт «душа», який вивчали А. Вежицька та Ю.С. Степанов, концепт «совість» окреслював Ю.Д. Апресян, а концепт «воля» розглядав О.Д. Шмельов [3, с. 19]. Бачимо, що сучасна наука ознаменує піднесення в галузі виокремлення концептів у перекладі, що і активує подальший прогрес у царині лінгвокогнітології та лінгвокультурології.

Багатовекторність перекладацької роботи під час відтворення концептів у тексті перекладу вимагає ширших знань

у різних сферах наук, таких як історія, філософія, психологія та культурологія. Д.М. Калішук у статті «Лінгвокультурні особливості перекладу політичного дискурсу» стверджує, що «практично будь-який концепт може бути перекладений з однієї мови іншою (з можливим редукуванням змісту), тобто підданий «перекодовувальній інтерпретації» і репрезентований іншою вербальною формою. Відмінності між культурами проявляються в кількісній і комбінаторній варіативності вибору ознак під час концептуалізації світу. Пояснення таких особливостей вибору ознак вимагає від перекладача звернення до історії, психології, філософії того чи іншого народу» [6, с. 154].

Важливим для осягнення концепту на тлі лінгвокогнітивістики та лінгвокультурології є парадигма модифікації вихідної мови в новий формат. Г.Г. Єнчева уточнює, що в аспекті когнітивної психолінгвістики процес перекладу окреслюється як перцепція одного виду інформації (тексту оригіналу) та її трансформація в інший вигляд (текст перекладу). Ця зміна здійснюється на найскладнішому рівні та охоплює всю інформаційну структуру, а трансформуючою ланкою є когнітивна система перекладача [5, с. 2]. Т.О. Фесенко підкреслює, що після цього відбуваються перекладацькі механізми, які переходять у подальший ментальний простір і передбачають моделювання взаємовідносин реального, ментального і вербального, які й стають фундаментом у когнітивній організації людини. Після закінчення вихідний текст відходить із зони ментальної реальності перекладача і стає фрагментом свіжої реальної комунікації [10, с. 141].

Твердження про незмінність вихідного тексту під час перекладу та його характеристику щодо здатності актуалізувати у свідомості відповідні концепти, а згодом перетворювати концепти разом із фоновими знаннями та знаннями контексту в смисл знаходимо в статті І.Н. Фурсової «Когнітивний підход в переводоведении». Авторка зазначає таке: «... у процесі перекладу вихідний текст не трансформується, а служить джерелом актуалізації у свідомості певних концептів, перш за все тих концептів, які об'єктивуються як прототипні значення слів, що входять до тексту. Ці концепти, взаємодіючи один з одним, а також з фоновими знаннями і знаннями всього контексту, переходять у смисли, що утворюють у свідомості певну смислову структуру» [11, с. 71]. О.Г. Минченков убаचाє таку форму поведінки відображення концепту в перекладеному тексті: «Під час переходу на мову думки перекладач ніби розчленовує задану думку, переміщуючи та рекомбінуючи концепти так, щоб вони співвідносилися зі значеннями одиниць мови перекладу» [8, с. 234]. Під час аналізу концептів у перекладеному тексті перекладач розбиває концепт на складники та вибирає найбільш цінний елемент, який згодом стане укріпленим концептом твору. Концепт поєднується з асоціаціями, думками та позасвідомими факторами перекладача, що впливають у смислове навантаження та несуть із собою відповідну ціннісну барву. Це зумовлює формування концептуальної картини світу, структури з унікальним кодом національно-культурних чинників.

Значення когнітивної моделі під час перекладу резонує з думкою про концептуальну організацію знань і пошук засобів їх відображення в перекладі. Ж.Т. Балмагамбетова заострює увагу на тому, що «... перекладач повинен осягнути когнітивну модель культури-відправника так, щоб вихідний фрагмент ціннісного досвіду, представлений в оригіналі, перестав бути

в його свідомості лакуною, а став частиною його комунікативної компетенції» [1, с. 170]. Далі вчена заострює увагу на найвагомішому питанні під час перекладу когнітивної сутності мовних одиниць, а саме – на проблемі концептуальної організації знань під час розуміння та створення повідомлень. Когнітивне моделювання входить до числа методик оцінки адекватності відображення когнітивної інформації, за якою створюються когнітивні карти одиниці, яка перекладається, та її перекладного відповідника [1, с. 171].

Щодо відтворення культурного концепту в перекладі, то неможливо оминати поняття культурологічної лакуарності. Ж.Т. Балмагамбетова зазначає: «В основі культурологічної лакуарності лежить відмінність – невідповідність у способі організації або репрезентації екстралінгвістичного знання в культурі оригіналу і культурі перекладу. Культурологічна лакуна як фрагмент ціннісного досвіду культури являє собою когнітивну модель культури відправника і виступає як її культурологічно значимий концепт» [1, с. 170]. В.І. Карасик зауважує, що етноспецифічні концепти є комплексними для перекладу, під час відтворення яких перекладач повинен мати глибокі фонові знання. При цьому повна відсутність концепту в певній лінгвокультурі є поодиноким явищем, більш винятковим, аніж відсутність однослівного вираження для певного концепту [7, с. 112]. А.Д. Белова визначає головні компоненти незбігання в концептуальних картинах світу, які перешкоджають комунікації, що включають в себе ключові моменти національного менталітету і свідомості, власне національні риси характеру, ступінь і адекватність відтворення дійсності мовою [2, с. 76]. Л.П. Тарнаєва висловлює міркування в статті «Теория концепта в свете лингводидактических проблем», що одним із варіантів розв'язання проблеми відображення концепту в тексті перекладу може стати складання з лінгводидактичною метою порівняльного корпусу вербалізованих ключових концептів, які створюють концептуальний простір тієї чи іншої сфери міжкультурного спілкування, опосередкованого перекладом. Авторка акцентує увагу на тому, що в цей корпус мають входити не лише концепти, які представляють певну національно-культурну особливість, а й ті концепти, які за своєю семантикою ядерного шару належать до групи універсальних, втім, у своїх периферійних шарах містять культурну інформацію [9, с. 210].

О.Г. Минченков розробив когнітивно-евристичну модель перекладу, а також використовував методику «мислення вголос» у вітчизняному перекладознавстві. В межах цієї моделі перекладу надають таку дефініцію: «... евристичний процес об'єктивації засобами мови перекладу розумових структур, сформованих у свідомості на базі вихідного тексту» [8, с. 235]. Когнітивно-евристична модель базується на міркуванні, що точкою перетину двох мов, які використовуються в процесі перекладу, і фактора, який забезпечує принципову можливість перекладу, ключовим осередком є думка. Моделюючи концепт у когнітивно-евристичному аспекті, бачимо, що концепт отожднюють із думкою, а отже, він є стійким і константним за своєю сутністю. «Концепт також виявляється об'єктом перекладу, тобто тією розумовою сутністю, яку перекладач прагне об'єктивувати засобами мови перекладу» [8, с. 152]. В процесі перекладу О.Г. Минченков окреслив дві обов'язкові стадії перекладу. До першої стадії належать формування концептуальної структури та її об'єктивація засобами мови перекладу, а до другої факультативної стадії перекладу належать когнітивний

пошук і автокорекція. В межах когнітивного пошуку виділяють рекомбінацію концептів, що характеризується як «факультативна стадія процесу перекладу, яка використовується в тому разі, коли під час перекладу необхідний пошук засобів вираження» [8, с. 167]. Моделювання концептуальної структури поруч із когнітивним пошуком та автокорекцією є невіддільними сходами до аналізу відображення певного концепту в творі та подальшого вивчення в тексті перекладу.

Серед основних проблем перекладу концептів у художньому творі є можливість появи вторинного концепту під час підбору еквівалентів до першорядного концепту. О.Г. Минченков встановлює, що труднощі під час перекладу виникають через те, що слово у визначеному поєднанні може актуалізувати непрототипний, або ж вторинний, похідний концепт. На противагу цьому можлива актуалізація більшої кількості концептів, ніж ті слова, які запропоновані словником на роль його еквівалентів. Крім того, невідповідність фонових знань перекладача призводить до важкості під час з'ясування зв'язків між концептами, неправильного розуміння вихідного значення слова та актуалізації неправильного концепту [8, с. 179–183].

Висновки. Отже, для перекладача невіддільною частиною дослідження художнього твору є переосмислення культурних і позамовних чинників, що мають вплив на читача. Аналіз використання того чи іншого концепту в перекладі є трудомістким завданням, бо перекладач має звести місток між двома різними культурами та наблизити одну до одної. Саме під час цього процесу і відбувається розгляд лінгвокультурної картини світу з наступними аналізом та інтерпретацією.

Література:

1. Балмагамбетова Ж.Т. Проблема передачи культурологических концептов в переводе. URL: <http://www.lib.krsu.edu.kg/uploads/files/public/2054.pdf>.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации: Лингвистика. Теория коммуникации. Английский язык. 2-е изд. Київ : Логос, 2003. 304 с.
3. Гаврилюк А.П. Роль концепту у перекладознавстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* 2012. Вип. 25. С. 19–21.
4. Дегтярьова Н.І. Концепт культура в україномовному газетному дискурсі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Філологія. Мовознавство.* 2009. Т. 98. Вип. 85. С. 19–25.
5. Єнчева Г.Г. Діяльнісно-когнітивна парадигма перекладу. URL: <http://er.nau.edu.ua>.
6. Каліщук Д.М. Лінгвокультурні особливості перекладу політичного дискурсу. *Вісник СумДУ.* 2006. Т. 1. № 11 (95). С. 153–159.
7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : ГНОЗИС, 2004. 390 с.
8. Минченков А.Г. Когниция и эвристика в процессе переводческой деятельности. Санкт-Петербург : Антология, 2007. 256 с.
9. Тарнаева Л.П. Теория концепта в свете лингводидактических проблем. *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* Тамбов : Грамота, 2014. № 7 (37) : в 2-х ч. Ч. 1. С. 208–212.
10. Фесенко Т.А. Когнитивная система переводчика и переводческая деятельность. *Перевод: язык и культура* : сб. статей. Воронеж, 2001. С. 140–142.
11. Фурсова И.Н. Когнитивный подход в переводоведении. *Lingua mobilis.* 2013. № 6 (45). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnyy-podhod-v-perevodovedenii>.
12. Lefevere A. *Translating literature: practice and theory in a comparative literature context.* New-York : The Modern Language Association of America, 1994. 162 p.

Pryhodiі O. The concept in modern translation studies

Summary. The article scrutinizes the term concept in the realm of Translation studies. The study of the literary translations' adequacy through the lens of linguacognitive and linguacultural studies gained popularity in the late XX – early XXI centuries, which gave these approaches a leading position in the field of interpretive tools for the study and analysis of literary text.

Concept is at the heart of linguacognitive and linguacultural studies and reflects the nation's mental code, its historical timeline, cultural heritage, distinguishing features of the worldview and is a treasure trove of extra-lingual factors. Concept research is a fascinating task, given the fact that the concept is a multifaceted and interdisciplinary notion. The concept is the foundation upon which the knowledge of the following elements layers on. Moreover, the concept helps us to filter the intricacy of the author's idea. The concepts mirror cultural codes, thus, they are used to explore, structure, categorize and evaluate the world by a particular culture. Cognitive studies enable to frame the knowledge and look at it from a different perspective, which in turn opens up a completely new world for the research.

An integral part of the translator's work is to rethink the cultural and linguistic factors that affect the reader. The very process of introducing your own language to the language of the original text requires an extensive knowledge in the various life spheres of the given country, hence, it turns out to be a core mission for the translator to grasp all the niceties of the literary piece and display them in the translated text. It is during this process that the researcher examines, analyzes, processes and interprets the linguacultural picture of the world.

Key words: concept, consciousness, translation, mindset, linguacognitive studies, linguacultural studies, culture.